

Dočekal, Mojmír

Několik poznámek k článku Reflexivity

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2003, vol. 52, iss. A51, pp. [179]-189

ISBN 80-210-3151-4

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100010>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MOJMÍR DOČEKAL

NĚKOLIK POZNÁMEK K ČLÁNKU *REFLEXIVITY**

Vymezení

Článek, který právě čtete, se nesnaží nic převratného objevovat ani dokazovat. Při jeho psaní mi šlo o pouhé zpřístupnění některých soudobých přístupů generativní gramatiky k lingvistickému poznání té části jazyka, která bývá v jazykovědě označována jako anafora. Metoda, kterou jsem zvolil, je následující: Pokusím se (jak mi to dovolí omezený prostor i mé porozumění dané problematice) systematicky vyložit článek T. Reinhartové a E. Reulanda *Reflexivity* (dále R&R), který je (nejen) podle mého názoru jedním z mezníků ve vývoji teorie vázání (prozatímní aproximace k tomu, co je teorie vázání: teorie vázání omezuje distribuci jmenných frází, které mají stejný referent). Analýza R&R mi poslouží jako vstup do diskurzu teorie vázání; článek je značně radikálním přehodnocením teorie vázání (Binding Theory (BT)) v podobě známé z 80. let v rámci tzv. teorie řízení a vázání (Government and Binding Theory (G&B)). Takto vyložený teoretický rámec mi pak poslouží jako základ interpretace některých českých vět, ve kterých se vyskytují anafory. Už na tomto místě mohu prozradit, že to povede k přehodnocení teorie R&R.

Několik slov o terminologii

O čem je BT? Vypůjčím si definici z populárního německého jazykovědného slovníku: „**Bindungstheorie**. In der neueren → Transformationsgrammatik von N. Chomsky eingeführte syntaktische Teilttheorie, die die Beziehungen von → Anaphern, Pronomina, Namen und → Spuren zu ihren möglichen → Antecedens-Elementen regelt.“ (H. Bußmann(ová), 1990:136). Už z této definice je patrný jeden z problémů BT: od svých počátků (N. Chomsky, 1980, 1981) používá tato teorie termíny, které jsou již v jazykovědě nebo v logice obsazené, tj. zájmeno, anafora, jméno, antecedent, vázaná proměnná. Toto je zřejmě jeden z problémů při správném pochopení BT. Např. v kontextu české jazykovědy je

termínu anafora rozuměno tak, že jde o morfologicky nespécifikovatelný výraz, který navazuje na jiný výraz v okolním kontextu; viz např. PMČ 1995: 685. Anafora v českém prostředí spadá tedy spíše do oblasti pragmatiky, jak na to ukazuje např. formulace „Vzhledem k tomu, že odkazující výrazy jsou v těchto případech kontextově zapojeny, obsazují přednostně pozice vyhrazené tématu, a pokud nejde např. o vytčení, nenesou ani větný přízvuk.“ (PMČ 1995: 685). Strukturální vztahy anafory k antecedentu nehrají v české lingvistice vůbec žádnou roli; relevantní jsou naopak vztahy lineární „před“ a „za“, vztahující se na kontext (odtud vykryštovalo rozlišení anafora versus katafóra).

V kontextu generativní gramatiky se pod pojem anafora zahrnují morfologicky vyhraněné výrazy (v češtině lze uvažovat o uzavřené třídě výrazů *se*, *sebe*, *svůj*), přičemž pravidla jejich distribuce a interpretace jsou primárně a především záležitostí syntaxe. Atraktivnost generativního přístupu pak spočívá v tom, že interpretace anafor vyplývá z obecných poznatků o struktuře věty a ze syntaktických rysů (zřejmě odvoditelných z morfologických charakteristik) anafor.

Na tomto místě si neodpustím odcitovat poněkud nevlídnou, ale přesto naprosto trefnou poznámku Ch. S. Peirce o filozofické terminologii: „[Filozofie, MD] potřebuje tedy navíc jazyk odlišený a vzdálený od běžné řeči, takový, jaký se snažili vytvořit Aristoteles, scholastikové a Kant a jaký se Hegel snažil zničit. Pro filosofii je velmi prospěšné zásobit se slovníkem natolik nevšedním, že lidé, kteří neuvažují přesně, nebudou lákáni vypůjčovat si její slova. Kantova adjektiva „objektivní“ a „subjektivní“ se neukázala dostatečně odpudivá, aby si uchovala svou užitečnost pro filosofii (i kdyby proti nim nebylo jiných námitek). Prvním pravidlem dobrého tónu při psaní je užívat slov, jejichž významy nebudou nesprávně pochopeny; pokud čtenář význam těchto slov nezná, je mnohem lepší, aby věděl, že je nezná.“ (B. Palek, 1977: 33). Vztaženo na lingvistickou terminologii a velmi zjednodušeně: Měli-li bychom nekonfúzní terminologii (ve stylu zcela technických názvů typu X-bar, maximální projekce, fáze, ...) i v BT, byla by situace mnohem snadnější. Protože tomu tak není, musím, chci-li splnit piercovský postulát, definovat některé základní termíny tady a teď.

(2) *Petr₁ ho₂* našel.

Dvě poznámky:

- a) BT se ve své klasické podobě zabývá pouze nominálními kategoriemi.
- b) Tyto nominální kategorie jsou z hlediska frázové struktury maximální projekcí (tzn. že jde o takovou endocentrickou konstrukci, která je vnitřně „maximálně komplexní“: má-li argumentovou strukturu, jsou všechny její argumentové pozice saturovány, a má tedy fražální charakteristiku: např. *cesta z Prahy do Brna* je maximální projekcí nominální hlavy *N*; *z Prahy do Brna* je maximální projekcí předložkové hlavy *z* a *do Brna* je maximální projekcí hlavy *do*). Tzn., že indexace nemaximálních projekcí (při pohybu hlav, nebo shody specifikátoru s hlavou) nespadá do kompetence teorie vázání.

Z popsaného systému indexace vyplývají tři logické možnosti referenční závislosti mezi nominálními frázemi, které mohou nastat (T. Reinhart(ová) 1983:29)

1. Nutná koreference: *Petr se* zabil.
2. Nutná nekoreference: *Petr ho* zabil.
3. Možná koreference: a) *Petr se* procházel po parku. Tam *ho* někdo zabil.
b) Mýt *se* studenou vodou by *Petrovi* vadilo.

Z toho, co bylo vyloženo, a z možných referenčních závislostí vyplývá, že gramatické reprezentace příkladů z bodu 1. – 3. budou vypadat jako ty v příkladu (3):

- (3) a.. *Petr₁ se_{1/*2}* zabil.
- b. *Petr₁ ho_{2/*1}* zabil.
- c. *Petr₁ se* procházel po parku. Tam *ho_{1/2}* někdo zabil.
- d. Mýt *se_{1/2}* studenou vodou by *Petrovi₁* vadilo.

Klíčovým vzhledem BT je, že možnost/nemožnost koreference mezi dvěma NP závisí ve své podstatě na dvou faktorech. Jsou to:

1. morfologické rysy obou NP;
2. strukturální (konfigurační) vztah mezi oběma NP.

Vzhledem k bodu (1) v podstatě všechny studie v rámci BT rozlišují tyto tři třídy nominálních frází:

1. NP1: v češtině označovaná jako tzv. reflexivní a reciproční zájmena – v rámci BT jsou nazývány **anforami**: *se, sebe, svůj*;
2. NP2: v češtině označovaná jako tzv. osobní a přivlastňovací zájmena – v rámci BT se označují jako **zájmena**: *on, ona, to, já, my, můj, tvůj, ...*;
3. NP3: ostatní NP – v rámci BT se označují jako **r-výrazy**: *Petr, tohle auto, současný starosta Pelhřimova, nějaký student, stůl*.

K uvedeným třídám NP se vážou tři podmínky BT:

- A) Anafora musí být vázaná ve své řídící kategorii.
- B) Zájmeno musí být volné ve své řídící kategorii.
- C) R-výraz musí být volný všude.

Z hlediska BT není tedy výraz *ho* v příkladu (3c) anaforou, ale zájmenem; zatímco *se* je v příkladech (3a) i (3d) anaforou, přičemž v příkladu (3d) tato anafora teoreticky vynucuje foneticky nerealizovaný subjekt zanořené nefinitní VP.

Vzhledem ke konfiguračnímu postavení obou NP (a z toho vyplývající možnosti/nemožnosti koreference) lze rozlišit dva podproblémy:

a) problém hierarchizace: vzájemné postavení obou NP v hierarchii věty;
 b) problém domény: na jakou vzdálenost a jak spolu jednotlivé druhy NP interagují.
 Od základní práce Reinhart(ové) (1983) se standardně odpovídá na podproblém a) takto: Dvě NP se mohou sémanticky ovlivňovat, c-komanduje-li jedna fráze frázi druhou. Přičemž jedna z možných definic c-komanda zní takto (viz základní učebnice G&B, např. L. Haegeman(ová), 1994, s. 137):

(4) Uzel A c-komanduje uzel B tehdy a jen tehdy, když:

a. ani jeden z uzlů nedominuje druhý uzel;

b. každý větvící se uzel, který dominuje A, dominuje také B.

Poznámka: Dominance je vztah mezi konstituentem a jeho částí (ve frázi *cesta z Prahy do Brna* dominuje maximální projekce NP [*cesta z Prahy do Brna*] PP [*z Prahy do Brna*]); ale hlava N nedominuje ani jednu z předložkových frází).

Na podproblém b) se prozatím nepodařilo v rámci BT najít podobně univerzální odpověď jako na problém a). Nejjednodušší řešení spočívá v parametrizaci domény pro vázání. Obvykle se rozlišují tyto domény: koargumentová, subjektivá, časová (strom až po funkční hlavu T) a kořenová (zanořená i matricová věta).

Vázání a koreference

Tradiční sémantické práce (v návaznosti už na řeckou a latinskou gramatiku, srov. J. Lyons (1977:657)) rozlišují mezi dvěma způsoby užití zájmen: kánonicky se označují jako užití deiktické a užití anaforické (u nás snad jako užití ukazovací a odkazovací, exoforické a endoforické aj.). Tyto termíny bývají vysvětlovány takto: Zájmeno je použito deikticky, přijme-li svou referenci z extralingvistického kontextu výpovědi (výpověď ve smyslu opozita k větě, tj. kontextově podmíněná realizace věty); zájmeno je použito anaforicky, když obdrží referenci od jiné fráze v okolním textu. Např.:

By deixis is meant the location and identification of persons, objects, events, processes and activities being talked about, or referred to, in relation to the spatiotemporal context created and sustained by the act of utterance and the

nout ze znalosti věty (v opozici k výpovědi), zda je v ní zájmeno užito deikticky nebo anaforicky. Např. o větě

(5) He came in and my friend looked up.

Lyons (1977:661) tvrdí, že postulovat pravidlo pro nutnou nekoreferenci mezi koordinovanými větami by bylo příliš silné tvrzení (pravidlo C z BT): „Anticipatory anaphora under these conditions is certainly less normal than it is in cases like (4).“

Příklady typu (5), tj. jasná porušení pravidla C, nepovažují stejně jako Lyons za gramatickou chybu v užším smyslu (narrow syntax, jak bývá v minimalismu definována Chomským). Jde spíše o pragmatickou maximu: **pro vyjádření vázané proměnné použij syntaktickou koindexaci** (Reinhart, 1983: 167). Syntaktická koindexace se v češtině vyjadřuje pomocí reflexivních zájmen, takže tato pragmatická maxima evaluuje na žebříčku pragmatické přijatelnosti výše (6a) než (6b):

(6) a. On_i se_i zabil. (při této indexaci nutně gramatická struktura)

b. *On_i ho_i zabil. (při této indexaci ne nutně gramatická struktura)

S Lyonsem ovšem nesouhlasím v jeho pojetí reflexivních zájmen. Lyons (1977: 665) tvrdí, že ani pro reflexivní zájmena nelze najít čistě syntaktické vysvětlení jejich distribuce. Např. o větě *The old man killed herself* říká, že nejde o syntakticky negramatickou větu, a nabízí kontext: Představme si svět, ve kterém se v jistém věku všichni muži stanou ženami bez toho, že by přestali být muži. V takovém světě by podle Lyonse citovaná věta přestala být negramatická. Proti tomu lze namítnout pouze to, že snad kromě fiktivního světa Divadla Jára Cimrmana ve hře Dlouhý, široký a krátkozraký nelze tento vykonstruovaný svět považovat za logicky možný, protože nesplňuje základní požadavek na logický svět – tj. konzistenci faktů: svět, ve kterém nějaká entita je i není ženou (v neme-taforickém smyslu), porušuje zákon sporu (muž a žena jsou kontrární opozita), čímž se vylučuje z množiny logicky možných světů.

Není příliš jasné, zda tradiční rozdělení funkcí zájmen na deiktická a anaforická je skutečně prospěšné při popisu jazyka (ne jeho fungování). Od poloviny sedmdesátých let minulého století upozorňovali mnozí formální sémantikové (viz např. učebnice Heim(ové) a Kratzer(ové), 1998) na to, že jistá podmnožina „anaforického“ užití zájmen se v žádném netriviálním smyslu neliší od „deiktického“ užití zájmen. Intuitivní idea v pozadí těchto úvah je ta, že anafory mohou být popsány jako referující ke kontextuálně salientním entitám, stejně jako zájmena. Od deixe se anafory liší pouze tím, že příčina jejich salience je jiná než u deixe. Např. ve větě

(7) Do místnosti vešel *Rychlonožka*. *On* si pískal.

lze předpokládat, že čtení, ve kterém *on* a *Rychlonožka* referují k témuž individu, je založeno na tom, že ve větě před větou se zájmenem *on* byla použita NP ve stejné syntaktické pozici (Spec IP), se stejným rodem a číslem, což všechno přispívá k salinci osoby *Rychlonožka* označené vlastním jménem *Rychlonožka*. Stejně tak ve větě

(8) Jsem rád, že *ho* vyhodili.

může k zvýšení salience individua v okolí mluvčího posloužit pokyn hlavy nebo

mávnutí rukou. Anaforické a deiktické použití se z tohoto pohledu zdají být speciálními případy stejného fenoménu: zájmeno referuje k individuu, které je z jistých příčin salientní v okamžiku promluvy. Příčiny zvýšení salience entit v diskurzu jsou různé: vícenásobné zmínění, ukázání, okolnosti, které nejsou způsobeny lingvistickým ani jiným chováním mluvčího.

Předpokládejme tedy, že mnoho „deiktických“ i „anaforických“ použití zájmen lze popsat pomocí mechanismů salience: Posлуhač přiřadí zájmenu nejsalientnější individuum z univerza diskurzu, které dovoluje výpovědi dát rozumný obsah. Jak tyto mechanismy fungují, je poměrně komplikovaná otázka a podle mého názoru není odpověď na ni v kompetenci formální sémantiky a syntaxe. Mechanismy salience budu simulovat pomocí indexů – např.:

(9) Do místnosti vešel *Rychlonožka_i*. *On_i* si pískal.

Abstrahuji od toho, jakým způsobem je toto čtení učiněno pravděpodobným, a budu se ptát spíše, jak tyto indexy sémanticky interpretovat či syntakticky omezit (je-li to možné). Syntaktickou stejnost indexů budu sémanticky interpretovat jako koreferenci, tzn. fakt, že oba výrazy opatřené stejným indexem referují k témuž individuu. Nutným předpokladem koreference v tomto smyslu je tedy reference.

Vezmeme-li ale v úvahu novější práce (J. Barwise – R. Cooper 1981), nelze o kvantifikované NP uvažovat jako o referujícím výrazu. Tzn. GQ (generalized quantifier) nereferuje k množině, ale k funkci, jejíž argument je VP (typově jde o funkci z množin do pravdivostních hodnot). Pokud by kvantifikované jmenné fráze referovaly, bylo by předpověditelné, že substituce anafory za antecedentovou NP (při odhlédnutí od pravidla C BT) povede ke stejným pravdivostním podmínkám:

(10) a. *Ten muž* nevěří, že *ho* ten pes nechce kousnout.

b. *Ten muž* nevěří, že *toho muže* ten pes nechce kousnout.

(11) a. *Žádná kočka* nevěří, že *ji* nějaký pes nechce kousnout.

b. *Žádná kočka* nevěří, že *žádnou kočku* nechce nějaký pes kousnout.

Věty (10a) a (10b) mají stejné pravdivostní hodnoty (odmyslíme-li si efekt pravidla C), ale věty (11a) a (11b) jsou sémanticky zcela rozdílné: první přisuzuje

zájmena nejsou díky svému významu schopná samostatné reference, je jejich význam formálně sémanticky vždy modelován vázanou proměnnou (což nutně vede k pojetí všech nominálních frází (možných antecedentů) – i vlastních jmen – jako zobecněných kvantifikátorů, tedy ve shodě s Barwisem a Cooperem).

Reflexivity

V průběhu 80. let dospěla BT k závěru (stručně zrekapitulovanému výše), že doménou pro vázání reflexiv je lokalita vymezená subjektem, zatímco nereflexivní zájmena musí být ve své koargumentní doméně volná. Tzn. předpokládalo se, že doména pro reflexivní i nereflexivní zájmena je pouze jedna. Jedním z nejsložitějších úskalí pro toto stadium BT byly věty, v nichž reflexivní a nereflexivní zájmena nejsou v komplementární distribuci:

(13) a. *Peter saw a picture of himself/him.*

b. *Mary likes jokes about herself/her.*

c. *They believe that each other's pictures are on sale.*

Řešení tohoto problému je značně technické (srov. Chomsky 1986). Jeho podstata spočívá v tom, že doména, ve které musí být reflexivní zájmena vázána, je jiná (větší), než ta, ve které musí být nereflexivní zájmena volná; např. v (13a) je doménou pro reflexivum *himself* celá věta – doména je definována subjektem, zatímco pro nereflex. zájmeno je doménou NP *picture ...*. Subjekt je pak jednou v rámci domény (pro reflexiva) i mimo doménu (pro nereflexivní zájmena).

Teorie R&R je radikálním odklonem od tohoto klasického postupu v BT. Vychází z toho, že reflexiva v nekomplementárních pozicích se řídí zcela odlišnými pravidly než v pozicích komplementárních. Tento krok se zdá být velmi vhodným pro popis českých (a obecně slovanských) problémů spojených s nekomplementaritou reflexivních / nereflexivních zájmen:

(14) a. *Petr vede svého / jeho psa na procházku.*

b. *Petr přinutil Pavla pracovat pro sebe / pro něj .*

c. *Rodiče zakázali Petrovi poslouchat své / jeho učitele.*

I když akceptabilita nereflexivního zájmena není ve všech případech stejná, jde vždy o možné věty češtiny. Preskriptivní gramatiky češtiny hodnotí (14a) jako negramatickou větu, použijeme-li nereflexivní zájmeno; komplementarita/nekomplementarita přivlastňovacích zájmen ve větách (14b—14c) není z hlediska preskriptivních gramatik hodnocena.

Pokusím se nyní vyložit nejdůležitější teoretické body R&R. Protože jde o značně komplikovanou tematiku (a problém způsobem psaní neulehčují ani autoři článku), budu často hodně zjednodušovat (cenným pramenem pro mě byl rukopis knihy D. Buringa, 2003).

Základní myšlenkou R&R je zhruba řečeno rozlišení komplementárních pozic jako těch, které jsou argumentovými pozicemi nějakého predikátu a které mají „vyšší“ koargument, od nekomplementárních pozic: je-li pozice p_1 argumentem predikátu P a má vyšší koargument p_2 , pak pozice p_1 je komplementární pozicí; všechny ostatní pozice jsou pozice nekomplementární.

(15) Reformulace podmínek pro vázání refl./nerefl. zájmen (podle Büringa, 2003):

Podmínka A: Reflexivní zájmeno v komplementární pozici (tj. skutečná anafora) musí být vázáno ve své koargumentní doméně.

Podmínka B: Reflexivum v nekomplementární pozici musí denotovat designovaný participant.

Podstatným rozdílem proti klasické BT je zrušení morfologického kritéria pro příslušnost k jednotlivým podmínkám (tzn. že třída výrazů, na které se takto modifikované podmínky BT vztahují, není morfologicky determinovaná, ale částečně strukturální).

Hlavním argumentem ve prospěch rozdělení reflexiv na pravá (v komplementárních pozicích) a nepravá (tzv. logoforická) je pro R&R fakt, že se logofory nechovají podle žádných strukturálních principů. To je potvrzeno empirickým faktem, že v nekomplementárních pozicích (tj. tam, kde mohou stát reflexiva i nereflexiva) nemusí mít reflexivní logofora vůbec žádný lokální antecedent (příklady z Büringa, 2003):

- (16) a. It angered him that she ... tried to attract a man like himself.
 b. John's campaign requires that pictures of himself be placed all over town.
 c. The agreement that [Iran and Iraq] reached guaranteed each other's trading rights in the disputed waters until the year 2010.
 d. John was furious. The picture of himself in the museum had been mutilated.
 e. There were five tourists in the room apart from myself.
 f. Physicist like yourself are a godsend.

V příkladě (16a) je logofora *himself* koreferentní se zájmenem *him*, které je v maticové větě („přeskakuje“ tedy první (ve smyslu klasické BT) strukturální antecedent – subjekt zanořené věty). Ve větách (16b) a (16c) ne-c-komanduje antecedent logoforu – v (16b) je specifikátorem subjektové NP, a neprojektuje se tedy do maximální projekce hlavy fráze, v (16c) je koordinovaný antecedent zanořen v komplexní jmenné frázi, která je známa už od Rossových prací jako klasický ostrov k extrakci. V příkladu (16d) je antecedent v jiné větě než logofora.

bilní antecedent, ať už je tento v jakékoliv strukturní relaci k logofore. Tím se ostře odlišují od pravých anafor, které vyžadují striktně lokální antecedent v rámci své koargumentové sféry. Inspekci dat můžeme přijmout drobnou generalizací (podobně jako Buring def. (11.18)):

(18) Generalizace o distribuci reflexiv uvnitř NP/PP:

Má-li NP/PP subjekt, musí být postnominální reflexivum lokálně vázáno (tzn. jde o skutečnou anaforu); všechny ostatní anafory jsou logofory.

Komentář: Všechny zkoumané případy logofor v literatuře jsou příklady na logofory uvnitř NP/PP. To zřejmě vyplývá z toho, že každá věta má v generativním „větěném rozboru“ strukturní pozici subjektu (specifikátor IP/TP/VP/AgrP – podle fáze teorie), která musí být obsazena materiálem (ať už foneticky realizovaným nebo ne). Anafora v nesubjektové pozici je tak vždy vazatelná k tomuto subjektu. U NP / PP je pozice strukturně také vždy přítomna (to vyplývá z teorie X-bar, která platí pro všechny lexikální i funkční kategorie), ale tato pozice nemusí být obsazena materiálem. Jsou-li subjektové pozice NP/PP obsazeny, jde buď o idiosynkratické lexikální pozice (idiosynkracie mohou být strukturně závazné i pro celé třídy jmen – např. deverbální substantiva s událostní strukturou: *Petrovo zabití*) nebo adjunkty (*Petrův pohřeb*).

Důvody reformulace klasické BT do podoby R&R nebyly jen empirické, tj. potíže s nekomplementární distribucí v jistých pozicích, ale i koncepční. Abstraktnější otázka zní: platí-li (15), proč tomu tak je? Jako vysvětlení lze přijmout redefinici (znovu) podmínky A:

(19) Reflexivně označený syntaktický predikát je reflexivní.

Syntaktickým predikátem je podle R&R nutně jen ta fráze, která má externí argument (subjekt). Z toho plyne, že komplementy kategorií bez vyššího koargumentu (typicky adjungované předložky a jména bez posesivního specifikátoru) nespádají pod takto přeformulovanou podmínku A. Největším rozdílem R&R proti klasické BT je to, že takto přijatá podmínka A není podmínkou pro anafory, ale pro predikáty. Z toho vyplývá, že neexistují žádné strukturální restrikce na logofory (typu c-komando), protože žádné strukturální restrikce nejsou kladeny ani na anafory. Z toho dále plyne, že následující příklady jsou z hlediska (19) v pořádku:

(20) a. **Se holí Petra.*

b. **Jana položila sebe na desky.*

c. **Se holí se.*

Příklady (20) jsou negramatické ze dvou zásadních důvodů: a) buď je reflexivum ve špatné strukturní pozici vůči svému antecedentu (20a—b), nebo b) oba koreferentní/vázané výrazy jsou reflexivní (20c). Aby pokryli negramatičnost příkladů typu (20), zavádí R&R tzv. řetězovou podmínku:

(21) Obecná podmínka na A-řetězy:

Maximální A-řetěz ($\alpha_1, \dots, \alpha_n$) obsahuje pouze jeden link – α_j , který je zároveň +R [plně referenční] a označený pádem.

Maximální A-řetěz je tedy sekvence koindexovaných c-komandovaných A-pozic uvnitř jisté lokální domény (zhruba řečeno: domény, v jejímž rámci může probíhat A-pohyb.) Důsledkem (21) je toto: žádný A-řetěz nemůže sestávat pou-

ze z reflexivních zájmen; neanafora může stát pouze jako hlava takového A-řetězu.

Logofory v češtině

Jak jsem se snažil ukázat, je R&R důležitým mezníkem, a to minimálně ze dvou důvodů: 1) empiricky pokrývá distribuci nekomplementárních i komplementárních pozic; 2) značně koncepčně zjednodušuje pojetí BT. Nicméně prozkoumejme, jaké predikce tato teorie má o češtině. Podle předložených kritérií se zdá, že logofory v češtině neexistují, protože ani v jedné z nekomplementárních pozic nelze v češtině použít reflexivní zájmeno (oproti angličtině: viz plně gramatické příklady (16)):

- (22) a. *V pokoji bylo pět turistů kromě *sebe*.
 b. *Rozzlobilo *ho*, že se pokusila napadnout muže jako *sebe*.
 c. *Fyzici jako *sebe* jsou od boha.

Překvapující (z hlediska R&R) jsou česká posesivní reflexiva:

- (23) a. *Nikdo* si nepřeje *své*/*jeho zabití.
 b. *Petr* ví, že si nikdo nepřeje *své/*jeho* zabití.
 c. *Petr* si nepřeje *své*/?*jeho* zabití.

Komentář: Negramatičnost nereflexivního zájmena v (23a) vyplývá zřejmě z toho, že čeština má pro vyjádření významu vázané proměnné vyhrazený prostředek posesivního reflexiva, takže se nereflexivní přivl. zájmeno (více než v angličtině, která reflexivní posesivum nemá, a proto musí i na vyjádření vázané proměnné používat nereflexivum: *Every boy loves his mother*) ustálilo jako prostředek vyjádření koreference (viz výše v textu o rozdílu koreference/vázaná proměnná). Z toho plyne vyšší míra gramatičnosti nereflexivního zájmena ve (23c) oproti (23a), protože ve (23c) může nereflexivní zájmeno fungovat ve své obvyklé koreferenční funkci. Snížená gramatičnost (23c) vychází z porušení pravidla B klasické BT.

Posesivní reflexivum *své* v (23) musí být vázáno (jako vázaná proměnná) ve

Shrnutí

Data z češtiny (22—24) ukazují, že ne všechny anafory, které mají nekoargumentový antecedent, mohou být analyzovány jako logofory (ve smyslu R&R – termín logofora je v generativismu používám i v jiném významu). Jak se zdá, čeština se, vzhledem k vázání anafor, chová prediktabilně spíše podle klasické BT. Zůstává koncepční otázka: Ukazují-li data z češtiny na nepřítomnost jistého typu anafor, jejichž existence je přímo součástí R&R, má R&R univerzální platnost? Existují dvě možné odpovědi: a) R&R neplatí univerzálně; b) předložená data byla chybně analyzována a/nebo nejsou dostatečně průkazná. Nevylučuji zcela možnost b), ale přikláním se spíše k odpovědi a).

* Velmi rád bych poděkoval Petru Karlíkovi za mnohé cenné připomínky k finální verzi tohoto článku.

LITERATURA

- BÜRING, D.: *The Syntax and Semantics of Binding Theory*. Rkp. UCLA 2003.
 BUBMANN, H.: *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Kröner 1990.
 BARWISE, J. – COOPER, R.: Generalized Quantifiers and Natural Language, *Linguistics and Philosophy*, 4, 1981, s. 159-219.
 CHOMSKY, N.: On Binding, *Linguistic Inquiry*, 11, 1980, s. 1-46.
 CHOMSKY, N.: *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris Publications 1981.
 CHOMSKY, N.: *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*. New York: Praeger 1986.
 HAEGEMAN, L.: *Introduction to Government & Binding Theory*. Oxford: Blackwell Publ. 1994.
 HEIM, I. – KRATZER, A.: *Semantics in Generative Grammar*. Oxford: Blackwell Publ. 1998.
 HUANG, C. – T. J.: A Note On Binding Tudory, *Linguistic Inquiry*, 14, 1983, s. 554-561.
Příruční mluvnice češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1995. (PMČ)
 LYONS, J.: *Semantics 2*. Cambridge: Cambridge University Press 1977.
 PEIRCE, CH. S.: Grammatica Speculativa. In: Palek, B. (ed.): *Sémiotika*. Praha: Karolinum 1997.
 REINHART, T.: *Anaphora and Semantic Interpretation*. Chicago: University of Chicago Press 1983.
 REINHART, T. – REULAND, E.: Reflexivity. *Linguistic Inquiry*, 24, 1993 s. 657-720.

REMARKS ON *REFLEXIVITY*

The present note asks the old question: what is the nature of anaphor? Can this question be answered from purely morphological ground (classical BT) or the answer lies somewhere deep in the argument structure (*Reflexivity* (Reinhard & Reuland))? The evidence from Czech seems to point at more classical solution (at least for Czech language).

Mojmír Dočekal
 Ústav českého jazyka
 Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
 Arna Nováka 1
 660 88 Brno
 docekal@phil.muni.cz

